

Czesław Żaba,¹ Zbigniew Żaba,² Aneta Klimberg,³ Paweł Świdorski¹

Diagnostyka zakażeń hiv w świetle przepisów prawnych

Diagnosis of hiv infections in legal regulations

¹ Z Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej, Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

² Z Kliniki Anestezjologii, Intensywnej Terapii i Leczenia Bólu, Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

³ Z Katedry Medycyny Społecznej, Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

Celem pracy było przedstawienie aktualnych regulacji prawnych związanych z postępowaniem z pacjentem, u którego podejrzewa się zakażenie wirusem HIV. Diagnostyka zakażeń wirusem HIV nie jest zagadnieniem prostym i wiąże się ona z wieloma problemami nie tylko prawnymi, ale praktycznymi. Pobranie próbki krwi od pacjenta a następnie jej badanie pod kątem zakażenia HIV powoduje wkroczenie w sferę prywatności pacjenta, która jest prawnie chroniona. Przed wykonaniem testu wykrywającego zakażenie HIV lekarz zobowiązany jest uzyskać zgodę pacjenta, a po otrzymaniu wyników poinformować chorego i udzielić porady zgodnie z zaleceniami WHO. Pacjent ma prawo poddać się badaniom anonimowo. Bez zgody pacjenta można pobrać krew do diagnostyki zakażenia HIV w przypadku badań obowiązkowych przy zwalczaniu chorób zakaźnych, u osoby oskarżonej, skazanej oraz jako zabiegu leczniczego. Działania niezgodne z prawem powodują naruszenie prawa pacjenta do samostanowienia o swoim losie i działaniem na jego szkodę.

The study aimed at presenting current legal regulations associated with the management of patients suspected of being infected with HIV. Diagnostic management of infections with HIV represents a complex issue that is associated with several problems, not only of a legal, but also practical character. Drawing a blood sample from the patient and its testing for HIV results in infringement of the patient's privacy, and the latter is legally protected. Before conducting the test for HIV infection, the doctor is obliged to obtain the consent of the patient and, when the result is available, he should inform the individual in question and provide recommendations, as recommended by WHO. The patient has the right to be tested anonymously. Blood samples for HIV detection may be collected without the

patient's consent in cases of obligatory tests performed as an element of a disease prevention program, in individuals who are charged with or convicted of a crime, or in case of a medical treatment. Unlawful activities result in infringement of the patient's right to self-determination and constitute acts against his/her interests.

Słowa kluczowe: zakażenie HIV, badania HIV
Key words: infections HIV, diagnosis HIV

Diagnostyka zakażeń wirusem HIV jest zagadnieniem prawnie dość trudnym i wiąże się z tym wiele problemów, także praktycznych. Pobranie próbki krwi od pacjenta a następnie jej badanie pod kątem zakażenia HIV powoduje wkroczenie w sferę prywatności pacjenta, która jest prawnie chroniona. Każdy człowiek ma prawo do samostanowienia, podejmowania decyzji o swoim losie i prywatności a także określać, co dla niego jest dobrem. Jest to zagwarantowane w art. 41 Konstytucji RP mówiącym o prawie do nietykalności osobistej i wolności. „Każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą...” Wynika to również z treści art. 19 pkt. 2 ustawy z dnia 30.08.1991 roku o zakładach opieki zdrowotnej do wyrażania zgody lub odmowy jej udzielenia określonych świadczeń „pacjent ma prawo do... wyrażenia zgody na udzielenie określonych świadczeń zdrowotnych lub jej odmowy, po uzyskaniu odpowiedniej informacji”. Kodeks karny także reguluje tę kwestię w art. 192: „Kto wykonuje zabieg leczniczy bez zgody pacjenta, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności”. Oprócz ww. przepisów także art. 15 Kodeksu Etyki Lekarskiej mówi, że „Postępowanie diagnostyczne, lecznicze

i zapobiegawcze wymaga zgody pacjenta”. Przepisy prawne podane powyżej wchodzi w zakres autonomii pacjenta. Wynika z tego, że diagnoza w kierunku zakażenia HIV może być wykonana tylko na podstawie zgody pacjenta. Udanie się do lekarza nie może i nie jest równoznaczne z akceptacją na zaproponowaną diagnostykę i leczenie. Pacjent, który został przyjęty do szpitala, po wstępnym badaniu w izbie przyjęć, składa swój podpis w historii choroby zakończonej stwierdzeniem: „zgadzam się na proponowane leczenie i zabieg operacyjny”. Taka zgoda pacjenta tzw. zgoda blankietowa nie jest zgodą na zabieg operacyjny, czy na odpowiednie badania o ryzyku ponadprzeciętnym. Zgoda pacjenta udzielona w chwili przyjęcia do szpitala nie obejmuje późniejszych zabiegów. Pobranie krwi na badania obecności przeciwciał anty-HIV nie stanowi ryzyka bezpośredniego dla zdrowia badanego, jednak z powodu szczególnego charakteru tej diagnostyki nie można odwoływać się do ogólnej zgody pacjenta przed badaniem i leczeniem [1, 4, 5, 6, 7].

Lekarz, który dokonuje zabiegu bez wymaganej zgody pacjenta naraża się na odpowiedzialność prawną. Lekarz musi uzyskać zgodę pacjenta na wszelkie zabiegi, nie tylko terapeutyczne, lecz także diagnostyczne. Ta zgoda ma być świadoma a nie blankietowa.

Takim badaniem, na które lekarz musi uzyskać zgodę jest wykonanie testów wykrywających zakażenie wirusem HIV. Po otrzymaniu wyników lekarz musi poinformować chorego i udzielić porady zgodnie z zaleceniami WHO. Pacjent ma prawo poddać się badaniom anonimowo. Badania dla potrzeb diagnostyki zakażenia HIV mogą również być wykonane na żądanie pacjenta. Tego rodzaju badania są przeprowadzane. Informacja o zakażeniu HIV jak każda informacja o stanie zdrowia pacjenta, objęta jest tajemnicą lekarską.

W praktyce zawodowej wiele wątpliwości występuje w sytuacjach, w których można pobrać krew w celu diagnozy w kierunku zakażenia HIV wbrew woli pacjenta.

Zespół do spraw AIDS Naczelnej Rady Lekarskiej w 1992 roku zajął w tej kwestii stanowisko, że:

- ✓ lekarz przeprowadzający czynności diagnostyczne służące rozpoznawaniu choroby nie ma obowiązku uzyskiwania zgody pacjenta, co do zakresu wykonanych badań w tym badań w kierunku zakażeń HIV, lekarz ma obowiązek poinformowania pacjenta na jego wyraźne żądanie o celu wykonywania badań diagnostycznych,
- ✓ w każdym innym przypadku na wykonanie testów wykrywających zakażenia HIV należy uzyskać zgodę pacjenta,

- ✓ nie wolno uzależniać jakichkolwiek badań i zabiegów lekarskich od uprzedniego wykonania i wyniku tych testów (nie dotyczy sytuacji opisanej w punkcie pierwszym) [8, 9].

Z prawnego punktu widzenia występują też inne okoliczności, w których można pobrać krew na powyższe badania bez zgody pacjenta.

W przypadku badań obowiązkowych tj. wykonywanych niezależnie od zgody, a niejednokrotnie wbrew jego woli, można tego rodzaju badania przeprowadzić, w szczególności diagnostyki pod kątem zakażenia HIV. Badania obowiązkowe przeprowadza się w przypadku zwalczania chorób zakaźnych. Zespół nabytego upośledzenia odporności został zaliczony do chorób zakaźnych w rozumieniu prawa ze wszystkimi tego konsekwencjami (ustawa o zwalczaniu chorób zakaźnych – Dz.U. 1963, Nr 58). Tego rodzaju badania obecnie mogą zlecać jedynie państwowi inspektorzy sanitarni. Badania obowiązkowe przeprowadza się, gdy u osoby podejrzanej o chorobę zakaźną występują objawy mogące wskazywać na chorobę zakaźną oraz podejrzanemu o zakażenie tzn. osobę mającą styczność z chorym zakaźnie lub materiałem zakaźnym [8, 9].

W obecnym stanie prawnym tego rodzaju badania bez zgody nie mogą być przeprowadzone u osoby mającej stale styczność z innymi osobami pochodzącymi z grupy zwiększonego ryzyka np. narkomani, prostytutki niestosującej żadnych środków zabezpieczających i osoby leczone preparatami krwiopochodnymi, co do których nie wiadomo na pewno, że są zakażone wirusem HIV [1, 8, 9].

Pośredni przymus stosowania się do wymogów aktów prawnych wynika z przepisów kodeksu wykroczeń. W rozumieniu prawa wykroczeniem jest odmowa udzielenia wyjaśnień dotyczących choroby (zakaźnej), niepoddania się szczepieniu ochronnemu lub obowiązkowemu badaniu (art. 115 § 1 k.w.: „...nie poddaje się obowiązkowemu badaniu stanu zdrowia ...”) [5].

Pobranie krwi celem uzyskania próbek dla potrzeb diagnostyki zakażenia HIV może być spowodowane zgodą dorozumianą, w szczególności, gdy diagnostyka dotyczy chorób zakaźnych. W takim przypadku pacjent zgłasza się do lekarza w związku z objawami choroby zakaźnej lub infekcji wirusowej, pierwotniakowej itp. i prosi o przeprowadzenie niezbędnych badań mających na celu postawienie diagnozy. Na tej samej zasadzie można przeprowadzić badania, gdy pacjent zgłosił się do lekarza w celu przeprowadzenia kompleksowych badań kontrolnych jego stanu zdrowia o charakterze prewencyjnym. W obu tych sytuacjach pacjent nie sprzeciwia się testowi, a równocześnie nie wyraził

zgody na pobranie krwi tylko w celu wykonania jakiegoś określonego badania.

W przypadku krwiodawców, którzy dobrowolnie oddają krew, mimo braku wyraźnej ich zgody na pobranie krwi celem uzyskania próbek dla potrzeb diagnostyki zakażenia HIV, przeprowadza się testy diagnostyczne w tym także wykrywające zakażenie wirusem HIV. Osoba, która chce dobrowolnie oddawać krew, musi być zdrowa, co wiąże się z poddawaniem systematycznemu badaniu [8, 9].

Brano pod uwagę możliwość przeprowadzenia takiego badania (niedobrowolnego i nieobowiązkowego) na podstawie stanu wyższej konieczności (art. 26 k.k.). Dobro zagrożone można uratować lecz za cenę poświęcenia jakiegokolwiek innego dobra. W stanie wyższej konieczności mamy do czynienia z kolizją dóbr. Występuje to w sytuacji, gdy istniało bezpośrednio niebezpieczeństwo dla zdrowia osoby w interesie, której test miałby być przeprowadzony, lecz niebezpieczeństwa tego nie można było inaczej uniknąć np. w celu zabezpieczenia się personelu przed zakażeniem. Pobranie krwi i wykonanie badania wbrew woli pacjenta w uzasadnionym medycznym interesie np. zabezpieczenie (ochrona) osób trzecich przed zakażeniem się od chorego. Jednakże przymusowe pobranie krwi od pacjenta z powołaniem się na stan wyższej konieczności jest niedopuszczalne. Pogląd ten może być aprobowany w punktu widzenia poczucia słuszności, lecz z drugiej strony prowadziłyby to do podważenia prawa pacjenta do samostanowienia [1, 2, 4].

Oprócz badań obowiązkowych i dobrowolnych mogą wystąpić badania bez zezwolenia lub wadliwej zgody, nie mających podstaw w przepisach prawnych. Mogą one być przeprowadzone bez wiedzy pacjenta, lub wprowadzeniu go w błąd, albo w pełni jawne, lecz pacjent nie może się temu przeciwstawić, ponieważ krew została już pobrana. Takie sytuacje należy traktować jako samowolne pobranie krwi w celu badania na obecność przeciwciała anty-HIV.

W procesie karnym oskarżony ma obowiązek (art. 74 k.p.k.) poddać się badaniom lekarskim (psychiatrycznym i badaniom połączonym z dokonaniem zabiegów na ciele oskarżonego – z wyjątkiem chirurgicznych np. pobranie krwi lub wydzielin organizmu). Jednak zabiegi muszą być wykonane przez pracownika służby zdrowia i nie zagrażają zdrowiu oskarżonego. Mogą one być przeprowadzane bez zgody a nawet wbrew woli oskarżonego, a w razie oporu można zastosować do oskarżonego przymus bezpośredni. Osoby skazane mogą być poddane przymusowi bezpośredniemu w sytuacji, gdy występuje zagrożenie życia – art. 118 § k.k.w. W wypadku, gdy życiu skazanego grozi poważne

niebezpieczeństwo można, jeżeli wymagają tego względy zdrowotne stwierdzone orzeczeniem komisji lekarskiej, dokonać zabiegu lekarskiego, nie wyłączając chirurgicznego, nawet mimo sprzeciwu skazanego. Skazany ma obowiązek poddania się badaniom lekarskim, zabiegom sanitarnym oraz zarządzonemu przez lekarza leczeniu odwykowemu. (art. 61 k.k.w.). W innych przypadkach niż powyżej wymienione lekarz musi uzyskać zgodę, jak w przypadku osób niepozbawionych wolności.

W procesie cywilnym pobranie krwi w celu jej badania (np. w sprawie ustalenia ojcostwa) może nastąpić tylko za zgodą osoby, której krew ma być pobrana, a jeżeli osoba ta nie ukończyła 13 lat lub jest ubezwłasnowolniona – to tylko za zgodą jej przedstawiciela ustawowego.

W przypadku pobrania krwi dla potrzeb diagnostyki zakażenia HIV w zależności od okoliczności (badania niedobrowolne i nieobowiązkowe) jej przeprowadzenia może wystąpić odpowiedzialność karna z art. 256 k.k. – działanie na szkodę dobra społecznego lub jednostki przez funkcjonariusza publicznego przekraczającego swe uprawnienia lub niedopełniając obowiązku, z art. 217 k.k. – naruszenie nietykalności cielesnej, z art. 191 k.k. – gdy oddanie krwi zostało wymuszone; z art. 157 k.k. – uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia, oraz art. 192 k.k. – wykonywanie zabiegu leczniczego bez zgody pacjenta [4, 9].

WNIOSKI

Diagnostykę zakażeń HIV w świetle obecnych przepisów prawnych lekarz może przeprowadzić:

1. za zgodą pacjenta i na jego żądanie,
2. w celach diagnostycznych służących rozpoznawaniu choroby,
3. podczas kompleksowych badań kontrolnych stanu zdrowia pacjenta,
4. w przypadku krwiodawców,
5. obowiązkowo w przypadku zwalczania chorób zakaźnych,
6. w ramach badań obowiązkowych wynikających z prawa karnego w stosunku do osób oskarżonych i skazanych.

PIŚMIENNICTWO

1. Boratyńska M., Konieczniak P.: Prawa pacjenta. Difin. Warszawa 2001, 216-323.
2. Filar M.: Lekarskie prawo karne. Kantor Wydawniczy Zakamycze 2000, 242-307.

3. ***Kodeks Etyki Lekarskiej z dnia 02.01.2004 roku z późn. zm.
4. ***Kodeks karny (Dz.U. 1997, Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).
5. ***Kodeks wykroczeń (Dz.U. 1971, Nr 12, poz. 114 z późn. zm.).
6. ***Konstytucja RP (Dz.U. 1997, Nr 78, poz. 483).
7. Nestorowicz N.: Prawo medyczne. Tonik Dom Organizatora, Toruń 1994, 39-53.
8. Pigulska W.: Diagnostyka zakażeń HIV a prawo karne. Poznań 1998.
9. Szwajc A.: Prawno-karne problemy diagnostyki zakażeń HIV-AIDS i prawo karne. Wydawnictwo Poznańskie. Poznań 1996, 45-68.